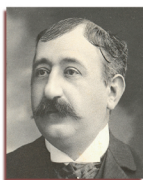

1 - ΜΙΚΡΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ - 1

ΨΥΧΑΡΗΣ

Αντάρτης
(από τη ζωή μου)

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑ 2010

ΑΝΤΑΡΤΗΣ

Γενική Επιμέλεια: Μαρία Βλασσοπούλου

Στο εξώφυλλο: Γιάννης Ψυχάρης (φωτογραφία, αρχείο Ψυχάρη)

Μακέτα εξωφύλλου: Ειρήνη Μανουσάκη

Α΄ έκδοση: Δεκέμβριος 2010

Β΄ έκδοση: Ιούνιος 2015

© ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Τηλ.: 210 370.72.27, fax: 210 370.72.94

e-mail: reference@parliament.gr

ISBN 978-960-560-126-3

ΨΥΧΑΡΗΣ

Αντάρτης

(από τη ζωή μου)

γ' έκδοση

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑ 2016

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο *Αντάρτης* (από τη *ζωή μου*) είναι ένα σύντομο κείμενο της περιόδου της ωριμότητας του Ψυχάρη, γραμμένο το 1925, λίγα χρόνια πριν από τον θάνατό του το 1929. Σε αυτό, αυτοβιογραφικά στοιχεία, άνθρωποι και τόποι, κυρίως από την παιδική του ηλικία και τη νιότη του, αναμιγνύονται με πληροφορίες για τις γλώσσες με τις οποίες διασταυρώθηκε, εκείνες που αγάπησε κι εκείνες που ξέχασε. Γαλλικά, ρούσικα, ιταλικά, ελληνικά και ρωμαίικα συνθέτουν στον *Αντάρτη* το γλωσσικό γαϊτανάκι γύρω από το οποίο ο Ψυχάρης κινείται σε όλη του τη ζωή.

Ο συγγραφέας του *Αντάρτη* γεννιέται στο β' μισό του 19ου αι., σε μία εποχή όπου τα εθνικά κράτη ορθώνουν θέσεις και αντιθέσεις στην προσπάθειά τους να αυτοπροσδιοριστούν και να χειραφετηθούν και ζει σε κοινωνίες όπου η γλώσσα αναδεικνύεται σε βασικό στοιχείο εθνικής και πολιτιστικής ταυ-

τότητας. Στη διαδρομή της ζωής του, με κύριους σταθμούς την Οδησό, την Κωνσταντινούπολη, τη Μασσαλία και το Παρίσι, ο Ψυχάρης διαμορφώνει την προσωπικότητά του και αποκρυσταλλώνει τις απόψεις του μέσα από τη σύζευξη βιωμάτων και επιστημονικής γνώσης. Η εποχή δίνει και στην ενασχόλησή του με τη γλώσσα σαφή στόχο: «Γλώσσα και πατρίδα είναι τὸ ἴδιο. Ἐνα ἔθνος, γιὰ νὰ γίνη ἔθνος, θέλει δυὸ πράματα· νὰ μεγαλώσουν τὰ σύνορά του καὶ νὰ κάμη φιλολογία δική του. Ἄμα δείξη ποῦ ξέρει τί ἀξίζει ἡ δημοτική του γλώσσα κι ἄμα δὲν ντραπῆ γι' ἀφτὴ τὴ γλώσσα, βλέπουμε ποῦ τόντις εἶναι ἔθνος. Πρέπει νὰ μεγαλώσῃ ὄχι μόνο τὰ φυσικά, μὰ καὶ τὰ νοερά του τὰ σύνορα. Γι' ἀφτὰ τὰ σύνορα πολεμῶ» (*Τὸ Ταξίδι μου*, Πρόλογος ἀ' ἐκδ., σ. α).

Ο Αντάρτης επαναλαμβάνει τη βασική θέση του Ψυχάρη ότι το γλωσσικό ζήτημα είναι εθνικό ζήτημα και η γλώσσα που δίνει ταυτότητα στο έθνος είναι εκείνη που προέρχεται από τα σπλάχνα του λαού. Από επιφανή αστική οικογένεια ο ίδιος, υποστηρίζει ότι ρωμαίικα έμαθε από τη γιαγιά του, τη μόνη συγγενή του με την οποία δε μιλούσε γαλλικά (*Ρόδα καὶ Μῆλα*, Γ', σ. 15), και από τους δούλους του πατρικού σπιτιού του.

Στον αντίποδα της ρωμαίικης, της λαϊκής, της εθνικής γλώσσας —«δὲν πρέπει νὰ μιλοῦμε γιὰ γλώσσα δημοτική

τὸ μόνο ὄνομα ποῦ τῆς ταιριάζει εἶναι ἐθνική γλῶσσα» (*Ρόδα καὶ Μῆλα*, Α', σ. 178)— τοποθετεῖ την καθαρεύουσα, γλῶσσα που αναπαράγεται ἀπὸ το κατεστημένο των «καλαμαράδων», μακριὰ ἀπὸ το λαό, μακριὰ και ἀπὸ τὴ ζωντάνια τῆς ἀρχαίας. Καλαμαράς και ὁ ἴδιος, ἐπιδιώκει νὰ γίνῃ «αντάρτης», ὅπως ὁ λαός, και ν' ἀντιπαλέψῃ τὶς κυρίαρχες γλωσσικὲς συνήθειες, προσπάθεια που ξεκινά με τὶς *Essais de Grammaire Historique Néogrecque* τὸ 1886 και με *Τὸ Ταξίδι μου τὸ 1888*: «Ἀπόγονοι τοῦ Περικλῆ, τοῦτα εἶναι τὰ γραικικά σας;! Μ' ἀφτὰ εἶναι ποῦ θὰ μᾶς πιάσετε; Μὲ τὴν ψεφτοκαθαρέβουσα ποῦ μιλεῖτε, καλὰ τὴν κουρελλιάσετε τὴ γλῶσσα τοῦ Περικλῆ! Ἀλήθεια, καταντήσετε βάρβαροι, σὰν ποῦ τὸ λέτε κάποτες οἱ ἴδιοι. Κάτω τὸ κοντύλι! Πήρετε ἄσκημο δρόμο. Δὲν ἔχει τόπο γιὰ σᾶς μέσα στὸν πανάγιο, τὸ σοβαρὸ νὰ τῆς ἐβρωπαϊκῆς ἐπιστήμης.» (*Τὸ Ταξίδι μου*, σ. 60)

Ὁ *Αντάρτης* προέρχεται ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Ψυχάρη που φυλάσσεται, ὅπως και ἡ Βιβλιοθήκη Ψυχάρη, στη Μπενάκειο Βιβλιοθήκη-Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς των Ἑλλήνων. Τὸ κείμενο, γραμμένο με μελάνι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ψυχάρη στη recto πλευρὰ ἐπτὰ λυτῶν φύλλων (28X19,5 εκ.) ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορά τὸ 2010 ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, με τὴν ευκαιρία τῆς ολοκλήρωσης και τῆς παρουσίας του ἔργου

«Ταξινομήση και τεκμηρίωση του Αρχείου Γιάννη Ψυχάρη». Η μεταγραφή του χειρογράφου έγινε από την παλαιογράφο Λένα Κορομηλά.

Αποσπάσματα του κειμένου ωστόσο, έχουν κατά καιρούς βρει τη θέση τους μέσα σε άλλα δημοσιεύματα και ανέκδοτα δοκίμια του συγγραφέα στα ελληνικά και τα γαλλικά. Γενικά, ο Ψυχάρης συνήθιζε να ενθέτει αυτοβιογραφικά στοιχεία στα έργα του, με αποτέλεσμα τόσο τα μυθιστορήματά του όσο και τα επιστημονικά του κείμενα συχνά να αποτελούν πεδίο αναφοράς ή και πολύτιμες πηγές άντλησης πληροφοριών για τη ζωή του. Όπως έγραψε και ο ίδιος «ό ποιητής είναι από φυσικού του πραχτικός. Χρησιμοποιεί για τὰ βιβλία του ως και τὰ οικογενειακά του. Σιάζει κιόλας μερικά» (Ψυχάρηδες, σ. 825). Συγκεντρωμένες πληροφορίες για τα γενεαλογικά του στοιχεία, κυρίως για εκείνα που σχετίζονται με την πατρική του οικογένεια, έχει ο ίδιος καταγράψει στο κείμενό του Ψυχάρηδες, το οποίο συνέταξε μετά από παρότρυνση του φίλου του Δήμη Πετροκόκκινου και τύπωσε το 1928. Μελέτες, άρθρα, συνέδρια συνεχώς προσθέτουν ψηφίδες και προς αυτή την κατεύθυνση, με το έργο του Εμμανουήλ Κριαρά Ψυχάρης, ιδέες, αγώνες, ο άνθρωπος να αποτελεί αξεπέραστο σημείο αναφοράς.

Αρκετές φορές οι ίδιες πληροφορίες επανέρχονται σε δια-

φορετικό πλαίσιο και σε πολλά κείμενά του για τη γλώσσα υπάρχουν αναφορές στην προσωπική του «γλωσσική» εμπειρία, έτσι που οι απόψεις του για γλωσσικά ζητήματα και η πορεία της ζωής του να διασταυρώνονται. Στο σύντομο κείμενό του *Έφτὰ Πατρίδες* που ανασύρουμε από το Αρχείο του (I.I.024.016), ο Ψυχάρης συνοψίζει την «πολυπολιτισμικότητα» της καταγωγής του η οποία σφράγισε όχι μόνο τον χαρακτήρα του και τη βιωματική επαφή του με τον «κόσμο» των γλωσσών, αλλά και την αφοσίωσή του στην επιστήμη της γλωσσολογίας:

Έφτὰ Πατρίδες

Έφτὰ πατρίδες σάν τόν Όμηρο καί μάλιστα μιὰ παραπάνω φαίνεται πῶς ἔχω καί γώ.

Κατέβηκε ἀπό τή Βενετιά ἕνας προπάππους μου στήν Πάρο κ' ἔτσι ἔχω πατρίδα τήν Πάρο καί τή Βενετιά. Τράβηξε ἀπό τ' Ἀργυρόκαστρο στήν Πόλη ἕνας ἄλλος ἀπό τούς δικούς μου, ποῦ ἀρβανίτικα μόνο μιλοῦσε, σάν πρωτοῆρθε, ποῦ πῆρε πολίτισσα γυναίκα κ' ἔτσι βαστῶ ἀπό τήν Ἀρβανιτιά κι ἀπό τήν Πόλη. Ἐνας Ψυχάρης πάλε πέρασε ἀπό τήν Κρήτη στή Χιό καί Χιώτισσα ἀγάπησε κι ἀλλάξανε μαζί τὰ στεφάνια.

Κ' ἔτσι Χιώτης ἔγινα και Κρητικός. Εἶμαι ὁ ἴδιος κάτω κάτω στὴ Ῥουσσία γεννημένος. Καὶ μοῦ ἔδωσε τὸ πεῖσμα της ἡ Βενετιά —ἴσως καὶ τὸν κρυφὸ καημὸ της— ἡ Πάρο μοῦ γλύκανε τὴν ψυχὴ· ἀγριωμένη μοῦ τὴν ἔχει ἡ Ἀρβανιτιά· ἡ Πόλη μοῦ τὴν μαλάκωσε, ἡ Πόλη μ' ἔμαθε νὰ τεμπελιάζω ποῦ καὶ ποῦ καὶ νὰ φιλολογῶ. Ὀνειροπλέχτη μ' ἔκαμε ὁ Ῥοῦσσοσ. Ἀπὸ τὴ Χιὸ κρατάω τὴ μαριολιά μου κι ἀπὸ τὴν Κρήτη τοῦ Τούρκου τὸ μῖσοσ, τῆσ λεφτεριάσ τὴν ἀγάπη.

Ἔχω κι ἄλλη πατρίδα, ἄλλη μιά, ποῦ εἶναι ἡ πατρίδα μου ἡ ἀληθινή, ἀφοῦ ἐγὼ τὴ διάλεξα ὁ ἴδιος, ἀφοῦ τὴν ἔκαμα δική μου. Στῆσ Γαλλίας μου τὸν οὐρανό, στὸ πνέμα καὶ στὸ νοῦ της τὸ χρωστῶ ποῦ ὄλα μου τὰ αἵματα ἀφτὰ μπόρεσα νὰ τὰ ζωντανέψω, νὰ τὰ δώσω ὕπαρξη καὶ φωνή.¹

---

1. Στα κείμενα του Ψυχάρη ακολουθεῖται ἡ ὀρθογραφία και ἡ στίξη των χειρογράφων. Στα υπόλοιπα αποσπάσματα ακολουθεῖται τὸ μονοτονικό σύστημα. Οἱ υπογραμμίσεις των κειμένων του, κατὰ τὴ μεταγραφή, ἀποδίδονται με πλάγια γράμματα.

Αντάρτης
(από τη ζωή μου)

ΠΕΡΝΩ ΓΓ ΑΝΤΑΡΤΗΣ, παναστατικός, αναρχικός στο δημόσιο και θαρρώ πώς δεν είναι διόλου σωστό. Για να πειστήτε και σεις που με διαβάσετε, θέλω σήμερα να σας διηγηθώ πώς έμαθα τη μητρική μας τη γλώσσα.

Δε γνώρισα τη μάνα μου. Πέθανε όταν είμουνε δεκοχτώ μηνών μωρουδάκι.¹ Κάποτες φαντάζομαι πώς τη βλέπω και με βαστά στην αγκαλιά της, κοντά σ' ένα παράθυρο που κοίταζε τη μεγάλη τετράγωνη αβλή του σπιτιού, γιατί το σπίτι μας τότες είτανε στην Οδέσσα. Γεννήθηκα στη Ρουσία και πρωτόκλαφα ρούσικα. Ρούσικα πρωτομίλησα.² Όταν ο πατέρας³ μ' έφερε στην Πόλη, δεν ήξιρα παρά τα ρούσικα. Θα είμουνε πεντέξη χρονώ παιδί, μπορεί πάλι και τεσσάρω. Σύχναζα σε μια ιταλική φαμελιά που καθότανε πλάϊ μας, τη φαμελιά

Στάμπα.⁴ Μου μαθαίνανε τα ιταλικά, που ποτές μου δεν το κατάφερα να τα μιλήσω κανονικά, καθώς το ξήγησα στα περίεργα μου τα *Fioretti* επειδή μπορεί να ξαίρετε πώς έκαμα τόμο αλάκερο στίχους ιταλικούς—2175 στίχους— χωρίς να είμαι σε θέση να ζητήσω μια μπιφτέκα ή αβγά μάτια σ' ένα ξενοδοχείο ιταλικό, ακόμη λιγώτερο να κουβεντιάσω πέντε λεφτά χωρίς αφάνταστες δυσκολίες μ' έναν Ιταλό.⁵

Στην Πόλη, ο πατέρας μου έμαθε τα γαλλικά.⁶ Δε θυμούμαι να μεταχειρίστηκα ποτές άλλη γλώσσα με τον μπαμπά παρά γαλλικά ή ρούσσικα όταν ήρθαμε από την Οδέσσα. Ρούσσικα μιλούσα ταχτικά με την νταντά μου τη Βαρβάρα, μια θεία γυναίκα που μ' αγαπούσε λωλά.⁷ Εμείς καθόμεστα στο Γαλατά, σ' ένα σπίτι που κατόπι το πουλήσανε οι θειοί μου, χωρίς να είδα κάλπικο παρά.⁸ Τα κρατήσανε για λόγου τους, ή σαν προτιμάτε κυριολεξίες, με κλέψανε. Τάγοράσανε και το κάμανε οφθαλμογιατρείο. Νά τουλάχιστο που γιατρέβω μάτια. Και νομίζω τόντις πώς άνοιξα κάμποσα στη ζωή μου.

Απάνω στο Σταβροδρόμι⁹ καθότανε η θεια μου η Marchand με τα τέσσερα τα παιδιά της, η Φιφίνα— κυρία Κρικότης— η Κατερίνα— κυρία Κριβτσόβ— η Ελένη— κυρία Σπύρο Ζαβιτσιάνο από τούς Κορφούς, ο Αλέ-

ξαντρος, που είτανε όμορφος σαν τον ομώνυμό του το Μακεδόνα.¹⁰

Είτανε δίπλα κ' η άλλη φαμελιά Marchand, ο Γληγόρης κι ο Πολύβιος και η αδερφούλα τους, που ξεχνώ τ'όνομά της, Ερωφίλη νομίζω.

Με κανέναν απ' αφτούς δε θυμούμαι να μίλησα ρωμαϊκά. Πάντα και πάντα γαλλικά. Δεν πρέπει να πιστέφη κανείς πώς είτανε από σνομπισμό. Η μητρική μου η φαμελιά όπως κι ο πατέρας μου είτανε αναπτυγμένοι ανθρώποι. Λοιπόν τούς χρειαζότανε μια γλώσσα μεγάλη. Επειδή δεν έχουμε —ή δεν είχαμε— καταφέβγαμε στα γαλλικά. Είναι αξιοσημείωτο και τούτο, που ο πατέρας μου, αφού έχασε τη μάννα μου, που τής είχε σωστή λατρεία, ερχότανε κάθε μέρα κ' έλεγε, κ' έχυνε τον πόνο του σ' ένα τετράδιο που τ'όχω πάντα και που το μετάφρασα μάλιστα στα Δυο Άδέρφια¹² (κεφάλαιο Η', σ. 149 κι ακόλουθες, τής πρώτης έκδοσης). Είτανε όλα γραμμένα γαλλικά! Είχανε καταντήσει γλώσσα τής καρδιάς του.

Ποῦ τολοιπόν έμαθα τα ρωμαϊκά; Το είπα σ' ένα μου πεζό τραγούδι. Τάμαθα στο σπίτι μας τού Γαλατά ή στής Πρίγκιπος το ξοχικό μας, τάμαθα με τα δουλικά, που ο Θεός και η ψυχή τους! Ας είναι καλά οι δούλες, οι μεσιές,¹³ οι πλύστρες, οι σιδερώτρες, οι ράφτρες, οι σεί-

σηδες,¹⁴ οι μπαζεβάνηδες, οι μαγέροι, ακόμη και οι μα-
ραγκοί, γιατί τότες είχαμε σπίτι μεγάλο, τόσο μεγάλο
κιόλας που σήμερα δε μού απόμεινε ούτε μικρό.¹⁵

Το χρωστώ σ' αφτούς που έμαθα τη γλώσσα μας την
αθάνατη. Ξύπνησε μέσα μου το αίμα το ρωμαίικο και
σε διάστημα ενός χρόνου μιλούσα τα βέρα, τα γνήσια,
τᾶδολα τα ρωμαίικά μας.

Τους χρωστώ και κάτι άλλο, σημαντικώτερο, σπου-
δαιότερο.

Σαν έγινα δεκάξη δεκαφτά χρονώ παλληκάρι, σα γύ-
ρισα στην Πόλη από το Παρίσι, λαχτάρα είχα να ξανα-
διώ το παλιό μας σπίτι στην Πρίγκηπο.

Έρημο το καημένο, ακατοίκτητο. Αχ! τί σπαραχτικό
που είναι να βρη κανείς παραιτημένο ένα σπίτι που το
γνώρισε ζωντανό! Έτρεχα παιδί στις σκάλες και τώρα
πια τίποτα! Μια καλύβα μονάχα δίπλα, μ' ένα μπαζε-
δάκι. Μέσα, ένας γέρος με τις βράκκες. Καθισμένος.
Συλλογισμένος. Ζυγώνω.

-«Γέρο, δε μού λες; Ποιανού είναι το σπίτι αφτό;»

-«Ποιανού; Νά, τού μεγάλου τού Μισέ Γιάννη.¹⁶

Μα νέος σαν που είσαι τού λόγου σου, ποῦ να τον έχης
ακουστά;»

-«Τον άκουσα! Μου είπανε κιόλας πώς είχε κάποιον

εγγόνι που ονομαζότανε Γιαννίκος. Τι έγινε και τι απόγινε;»

-«Ο Γιαννίκος; Αχ! Είτανε ο φίλος μου, είτανε τάφεντικό μου. Πήγε και είναι τώρα προφέσσορας στο Παρίσι.»

-«Καλέ, δε βαριέσαι; Κανένας αχάριστος που άφησε τον τόπο του και που ξέχασε τούς δικούς του.»

-«Σώπα, σώπα, ξένε, και δεν ταιριάζει να μιλάς έτσι για το παιδί μου!»

-«Σταμάτη, γέρο Σταμάτη, τού βροντοφωνώ, για να πνίξω τα δάκρια, Σταμάτη μου, δε με γνωρίζεις;»

Σηκώνεται ο Σταμάτης ολόρθιος, με παίρνει στην αγκαλιά του και κλαίει. Και κλαίω και γω. Και κλαίμε οι δυο μας.¹⁷

Τότες μου έμαθε ο Σταμάτης την καλοσύνη τού Ρωμιού.

Δεν τα φτειάνω τώρα. Δυο δούλες είχαμε στο Γαλατά, η μια Σοφία, η δέφτερη Αθηνά. Την Πόλη τολοιπόν και την Αθήνα, το Βυζάντιο και την Ελλάδα. Τώρα έβγαινε ο Σταμάτης, ο Ρωμιός, ο λαός μας.

Έξη χρονώ αγωράκι, πρωτοπήγα στο Παρίσι. Έπειτα πια τελειωτικά, στα δέκα έντεκα, με βάλανε στο Λύκειο τής Μαρσίλιας.¹⁸ Φρόντιζε για μένα ο θειος μου

ο Δημητράκης Μπαζίλης, αδερφός τής γιαγιάς μου, που μ' αφτόνε ρωμαίϊκα μιλούσαμε, αφού τού είχα βγάλει όνομα, ο μπαρμπαθειός. Βλέπετε, μαλλιαρός κι από τότες.

Φρόντιζε για μένα και η γλυκειά μου η θειά, η θειά 'Ολια.¹⁹ Μ' αφτήνε πάντα γαλλικά! Γαλλικά και με τη θειά μου Χαρίκλεια Ζαφειρόπουλο, που μ' έβλεπε μια φορά το χρόνο, το πολύ πολύ,²⁰ 11. Cours du Chapitre.²¹

Για τα Ελληνικά μου φρόντιζε ο αγαθός ο Νικοκάβουρας. Τού έκανα χρέη στην καθαρέβουσα. Λυπούμαι που τ'άχασα, εγώ που χαρτί χαρτάκι δε χάνω. Μια μέρα τονέ ρώτησα πώς να πούμε το γαλλικό *Je n' y tiens pas*, που τα συμμαθητούδια μου το λέγανε φυσικά τους κάθε τόσο.

-«Οὐ περὶ πολλοῦ ποιούμαι», μού αποκρίνεται ο άριστος άνθρωπος.

Και μού φαίνεται πώς από τη μέρα εκείνη τα πήγαμε ψυχρά με την καθαρέβουσα.

Κατόπι, όταν άρχισα να σπουδάζω στο Παρίσι, πρώτα στο Λύκειο, ύστερα στο Πανεπιστήμιο, αργότερα όταν ο ίδιος έγινε καθηγητής, όταν ιδρύθηκε από τη γαλλική την κυβέρνηση για μένα μια έδρα, η πρώτη επιστημονική έδρα τής Νεοελληνικής, στην Εβρώπη,²²

έμαθα πια τότες, πήρανε τότες τ'άφτιά μου, πήρε ο νους μου μια λέξη τρομερή, μια λέξη απέραντη, μια λέξη ωκεανό, το ξετύλιγμα. Ξετυλίγονται τα πράγματα κι αλλάζουνε.²³ Αλλάζουνε και οι γλώσσες. Λίγο λίγο, για λόγους ωρισμένους, θετικούς, επιστημονικούς, απαράβιαστους, ο πατήρ γίνεται πατέρας, ο άρτος γίνεται ψωμί.²⁴

Πατέρας, ψωμί κι άλλα χίλια και μύρια, καθώς τ'άλεγε η Σοφία, καθώς τ'άλεγε η Αθηνά, καθώς τ'άλεγε ο γέρο Σταμάτης, καθώς τα λέει ακόμη και σήμερα ο μαθητής τους, ο Ψυχάρης.

Ποιος, ποιός, τώρα στη ζωή σας, ποιος είναι ο αντάρτης, ο λαός ή ο καλαμαράς; Οι συντηρητικοί εμείς είμαστε και γω είμαι ο συντηρι<τι>κώτερος απ' όλους.

Σαββάτο, 31 του Οχτώβρη, 1925

Ψυχάρης²⁵

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μητέρα του Ψυχάρη ήταν η Φροσύνη Μπιάζη-Μαύρου. Γεννήθηκε στην Οδησσό σε ελληνικό περιβάλλον και ανατράφηκε με γαλλική παιδεία. Εκεί γνωρίστηκε και παντρεύτηκε τον πατέρα του. Ήταν κόρη του Σπύρου Μπιάζη-Μαύρου, βενετσιάνικης καταγωγής από την Πάρο, εγκατεστημένου στην Οδησσό, και της συνονόματής της Φροσύνης Βασιλείου (=«κοκόνα Φρόσο»), κόρης επιφανούς εμπόρου από το Αργυρόκαστρο, εγκατεστημένου στην Πόλη. Μετά τον πρόωρο θάνατό της στη Βιέννη το 1856, την ανατροφή του Ψυχάρη ανέλαβαν ο πατέρας και η γιαγιά Φρόσω. Το κοινό όνομα μητέρας και γιαγιάς έδωσε ο Ψυχάρης στην πρώτη του κόρη: «εἶναι ἀρκετὰ περίεργο, μιὰ βέρα παρισιάνα, μιὰ κυρία Revault d'Allonnes νὰ βαστᾶ τ'όνομά της ἀπὸ τὴν κερὰ Φροσύνη ποὺ τὴν ἔπνιξε στὴ λίμνη τοῦ Γιάννενου ὁ ἀπαίσιος Ἄλῆ πασάς» (Ψυχάρηδες, σ. 835).

2. Ο Ψυχάρης γεννήθηκε στην Οδησό στις 3 Μαΐου 1854 και εκεί έζησε τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Γι' αυτό και μέχρι έξι περίπου ετών μιλούσε με άνεση τα «ρούσικα», όμως, όπως υποστηρίζει, τα ξέχασε μεγαλώνοντας. «Παθολογία της πνευματικής του περιπέτειας» χαρακτηρίζει με χιούμορ ο Ψυχάρης την επιλογή του να μη γράφει τα έργα του στα ρούσικα, τη μητρική του γλώσσα, αλλά σε τρεις άλλες γλώσσες: γαλλικά, ελληνικά και ιταλικά (*Quelques travaux*, σ. 1262, 1268).
3. Πατέρας του Ψυχάρη ήταν ο Νικόλαος (Νικολάκης) Ψυχάρης (1823/4-1897). Με καταγωγή από τη Χίο, μεγαλωμένος στην Πόλη, ασχολήθηκε με εμπορικές και τραπεζικές επιχειρήσεις, και υπήρξε για μεγάλο διάστημα ανώτατος υπάλληλος της Γενικής Οθωμανικής Εταιρείας. Άνθρωπος καλλιεργημένος, αναθρεμμένος στη Γαλλία, συνέγραψε το δίτομο έργο «*La Génie de l'Homme et ses Oeuvres*», που εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1866. «Βέρος Ρωμιός», ωστόσο, «μάλιστα σωστός Πολίτης» (Ψυχάρηδες, σ. 828), ασχολήθηκε με τα κοινά ως έφορος του Εθνικού Ζαπτείου ΠαρθENAγωγείου, του ΠαρθENAγωγείου της Κοινότητας Σταυροδρομίου και των

Σχολών Γαλατά. Έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης από Χριστιανούς και Οθωμανούς της Πόλης, με αποτέλεσμα να λάβει από το Πατριαρχείο το οφφίκιο του «μεγάλου χαρτοφύλακος του Οικουμενικού Θρόνου» και να διατελέσει για ένα διάστημα γενικός πρόξενος της Πύλης στο Παλέρμο. Οι σχέσεις του Ψυχάρη με τον πατέρα του φαίνεται πως ήταν τεταμένες, τουλάχιστον προς το τέλος, καθώς σε γράμμα του στον Εφταλιώτη στις 13 Οκτωβρίου 1897 γράφει: «Σοῦ εἶπα πῶς πέθανε ὁ πατέρας μου; Καλὰ ποῦ τὸ θυμήθηκα. Δὲν πιστέβω ποτὲ κανένας νὰ μοῦ ἔκαμε τὸ κακὸ ποῦ μοῦ ἔκαμε στὴ ζωὴ μου» (Αρχεῖο Ψυχάρη, I.II.132.18) και παραθέτει τις πιθανές αιτίες σε επιστολή του λίγες μέρες μετά, στις 21 Οκτωβρίου: «... ὅπως σοῦ τῶλεγα φίλε μου ὁ πατέρας μου μ'ἄφησε χρέη ὡς ἐκεῖ (μαζὶ μὲ τὴν ἐφκὴ του). Ἄφησε καὶ τὸ σπίτι του κι ὅσα εἶχε μιᾶς δούλας. Τὰ εἶπαμε· μπερμπάντη μεγαλύτερο δεν εἶδα» (Αρχεῖο Ψυχάρη, I.II.132.19).

4. Αναμνήσεις του με την ιταλική οικογένεια των Στάμπα, που εκτός από την πρώτη επαφή με την ιταλική γλώσσα, του πρόσφεραν και «τις πρώτες ἀρχὲς τῆς ἠθικῆς» (Ψυχάρηδες, σ. 846), καταγράφει

- ο Ψυχάρης στο μυθιστόρημά του *Τὰ Δυὸ Ἀδέρφια* (σ. 10 κ.εξ).
5. Το ἔργο *Fioretti per Francesca* τυπώθηκε στο Παρίσι το 1925 ἀπὸ τὴν *Libreria Italiana*. Περιλαμβάνει δύο βιβλία που ἐκδόθηκαν μαζί σε ἓνα τόμο, τὰ *Fioretti per Francesca*, βιβλίο του βασιανιστικοῦ πάθους και τὰ *Fioretti con Francesca*, βιβλίο του ευτυχισμένου πάθους. Ο τόμος ολοκληρώνεται με ἓνα σονέτο αφιερωμένο στη δεύτερη σύζυγό του Irène Baume. Καθοριστικός εἶναι ο ρόλος του Δάντη στην ἰταλική παιδεία του Ψυχάρη. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι κάθε ἄλλο παρά τυχαία εἶναι και ἡ ἐπιλογή της Francesca, καθὼς στο πέμπτο ἄσμα της *Κόλασης*, ο Δάντης καταγράφει τὴν ἱστορία της Francesca και του Paolo που σφραγίζεται με ἓνα φιλί στο στόμα, ἀπὸ τα πρώτα στην παγκόσμια λογοτεχνία. Ἄλλωστε για το φιλί και τὴν ἱστορία του ο Ψυχάρης συνέθεσε το ξεχωριστό, ομώνυμο, δοκίμιο («Τὸ Φιλί», *Ῥόδα καὶ Μῆλα*, Β', σ. 43-92), το οποίο μετέφρασε και στα γαλλικά («Le Baiser», *Autour de la Grèce*, σ. 93-159).
6. Ὅπως γράφει και στην «Ἀπολογία» του: «Καὶ γὰρ τὰ γαλλικά τᾶκουσα πάντα νὰ τὰ μιλοῦνε οἱ δικοὶ μου.

Ὁ πατέρας μου κ' ἡ μητέρα μου γαλλικὰ μιλούσανε τὸ περισσότερο. Μὲ τὸν πατέρα, μίλησα πάντα γαλλικά· γαλλικὰ τοῦ ἔγραφα καὶ γαλλικὰ μοῦ ἀπαντοῦσε» (Ῥόδα καὶ Μῆλα, Γ', σ. 15).

7. Με συγκίνηση περιγράφει ὁ Ψυχάρης στο ἔργο του *Γιὰ τὸ Ῥωμαῖκό Θέατρο* (σ. 98 κ.εξ) τὴ σχέση με τὴ «γριά μου, τὴν καλή μου, τὴ λατρεμένη μου τὴ νταντά», που ἄφησε τὴν οικογένειά της στὴ Ρωσία γιὰ νὰ τὸν φροντίσει μικρὸ στὴν Κωνσταντινούπολη.
8. Μεγάλῃ συνοικία τῆς Κωνσταντινούπολης στὴ νότια κλιτὺ τοῦ λόφου τοῦ Πέραν, στὴν εἴσοδο τοῦ Κεράτιου Κόλπου, ὁ Γαλατὰς, κατοικημένος ἤδη ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ περίοδο, ἐκσυγχρονίστηκε με ἔργα υποδομῆς στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19οῦ αἰ. Τότε, ἀναδείχθηκε σὲ κύριον ἐμπορικὸ λιμάνι τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ στὸ σημαντικότερο χρηματιστικὸ καὶ ἐμπορικὸ κέντρο τῆς. Ἐκεῖ ἐγκαταστάθηκαν ἐπιφανεῖς ἀστικὲς οικογένειες τῆς Πόλης καὶ στεγάστηκαν ἐταιρεῖες, τὸ χρηματιστήριον, τὸ λιμεναρχεῖον, τὸ υγιεινόμεῖον καὶ οἱ τράπεζες. Σὲ ἓνα τριώροφον κτήριο ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Ἀγγλικὸ Διοικητήριον, βρισκόταν καὶ τὸ πατρικὸ σπίτι τοῦ Ψυχάρη, «ποὺ πάντα

μου στὰ μάτια μου τὸ βλέπω, πὸν τὰγάπησα τόσο καὶ τὰγαπῶ ἀκόμη» (Ψυχάρηδες, σ. 847). Με την ελπίδα να του προσφέρει αθανασία, το περιέγραψε σε δύο έργα του, στη Ζούλια και Τὰ Δυὸ Ἀδέρφια.

9. Ονομασία με την οποία αποκαλούσαν κατά τον 19ο αι. οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης την περιοχή Πέραν, αλλά και την ορθόδοξη ελληνική κοινότητα της συγκεκριμένης περιοχής. Στην εποχή του Ψυχάρη το Σταυροδρόμι ή Beyoğlu όπως το ονόμαζαν οι Τούρκοι, όριζε τον οικισμό που είχε χτιστεί στο λόφο πάνω από τον Γαλατά. Η περιοχή πήρε την ονομασία της από τη διασταύρωση των δύο μεγάλων αρτηριών που τη διέσχιζαν και άκμασε ιδιαίτερα κατά τον 19ο αι., όταν αναδείχθηκε σε κέντρο του ευρωπαϊκού πολιτισμού και απέκτησε μεγάλη κοινωνική και εμπορική ζωή.
10. Η Μαρία Marchand ήταν αδερφή της μητέρας του Ψυχάρη. Απέκτησε τέσσερα παιδιά, τη Φιφίνα, υποκοριστικό από το Φροσύνη, όπως η γιαγιά, την εξαιρετικής ομορφιάς Κατερίνα, τον Αλέξανδρο, αγαπημένο ξάδερφο του Ψυχάρη, «ὄμορφο σὰν τὸ κλασσικὸ τὸ νόμισμα», ο οποίος αυτοκτόνησε στη Βιέννη (Ψυχάρηδες, σ. 835), και την Ελένη. Η τελευταία ήταν παν-

τρεμένη με τον γιατρό Σπύρο Ζαβιτσιάνο, ο οποίος φρόντισε τον πατέρα του Ψυχάρη, στα τελευταία του χρόνια, στην Κωνσταντινούπολη.

11. Ο Ψυχάρης κατέγραψε στα κείμενά του την επικρατούσα στους αστικούς κύκλους της εποχής του άποψη ότι τα ρωμαϊκά ήταν «γλώσσα παρακατιανή πού τή μιλεῖ κανείς, σὰ δὲν ξέρει ἀκόμα καμιὰν ἄλλη» (Ρόδα καὶ Μῆλα, Γ', σ. 15). Γι' αυτό και η οικογένειά του, ακολουθώντας τη συνήθεια των καλλιεργημένων οικογενειών της Αθήνας και της Πόλης, χρησιμοποιούσε ως κύρια γλώσσα επικοινωνίας τη γαλλική. «Εἶναι ἀδύνατο εἶτε στὴν Ἀθήνα εἶτε στὴν Πόλη, ἅμα πιάσης κουβέντα μὲ ἀθρώπους καλλιεργημένους, ἀδύνατο, στὶς δέκα λέξεις, νὰ μὴ σοῦ ποῦνε καὶ μιὰ γαλλικὴ. Τὸ περίεργο εἶναι ποῦ τὶς περισσότερες φορές ἀναγκάζονται κιόλας νὰ παραδεχτοῦνε χίλιες λέξεις γαλλικὲς» (Ρόδα καὶ Μῆλα, Γ', σ. 15).
12. Το ἔργο αυτό, «μεγάλο ἔθνικὸ ἠθογραφικὸ μυθιστόρημα» ὅπως το επιγράφει ο ἴδιος ο Ψυχάρης, ξεκίνησε νὰ γράφεται το 1903 καὶ ολοκληρώθηκε το 1911, ὁπότε καὶ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ το Βιβλιοπωλεῖο τῆς Εστίας. Περιλαμβάνει πολλὰ αὐτοβιογραφικὰ στοιχεῖα.

13. Οι καμαριέρες.
14. Οι αμαξάδες, οι ιπποκόμοι, από την τουρκική λέξη *seyis* = ιπποκόμος.
15. Πραγματικούς δασκάλους του στα ρωμαϊκά θεωρούσε ο Ψυχάρης τους δούλους του σπιτιού. Σε πεζογράφο του με τίτλο *οί Δάσκαλοί μου* και ημερομηνία 18 Μαΐου 1924 που είχε στείλει για δημοσίευση στην *Αβγή* του Αιμ. Χουρμούζιου, βρίσκουμε σχεδόν πανομοιότυπες αναφορές με τις αντίστοιχες του *Αντάρτη* (Χουρμούζιος 1954, σ. 676). Σχεδόν ίδιο και το γαλλικό απόσπασμα από την εργασία του «*Comment je travaille*» (*Quelques travaux*, σ. 1262-3).
16. Πρόκειται για τον Ιωάννη Ψυχάρη, παππού του από πατέρα. Διακεκριμένος Έλληνας της Πόλης, με καταγωγή από τη Χίο, ο μισέ Γιάννης έχαιρε σεβασμού τόσο από τους Οθωμανούς αξιωματούχους όσο και από τους συμπατριώτες του. Από τη Χίο βρέθηκε στην Πόλη σε ηλικία δεκαπέντε ετών. Ξεκίνησε ως μικροπωλητής για να καταλήξει σπουδαίος έμπορος με μεγάλη περιουσία και δύναμη στην κοινωνία της Κωνσταντινούπολης. Με ενέργειες των δημογερόνων της Χίου διορίστηκε έφορος του νησιού το 1832,

αξίωμα το οποίο διατήρησε έως το θάνατό του το 1861. Τέτοια ήταν η συνεισφορά του στην τόνωση της ζωής του νησιού μετά την καταστροφή που υπέστη κατά την Ελληνική Επανάσταση, ώστε να θεωρηθεί ότι «ο βίος... του Ίωάννου Ψυχάρη είνε και της Δημογεροντίας Χίου ο βίος' εκείνου θανόντος, μικρόν έτι και κατελύθησαν ολοτελώς προνόμια και Δημογεροντία και ήθη και έθιμα» (Κανελλάκης 1890, σ. 524). Σε δική του πρωτοβουλία φαίνεται ότι οφείλεται και η ίδρυση της Εμπορικής Σχολής Χάλκης.

17. Η ίδια σκηνή της επιστροφής του Ψυχάρη στην Πρίγκηπο, στο πατρικό εξοχικό του σπίτι που είχε ερημώσει και καταρρεύσει, αλλά και η συνάντησή του με τον γερο-Σταμάτη, εικόνα που θυμίζει σκηνή ομηρικής αναγνώρισης, περιγράφονται λογοτεχνικά στο μυθιστόρημά του *Τόνειρο του Γιαννίρη* (σ. 146 κ.εξ).
18. Ο Ψυχάρης εγκαταστάθηκε στη Μασσαλία με τη γιαγιά του Φροσύνη, στα μαθητικά του χρόνια, όταν εκείνη θεώρησε πως «προκοπή για μένα δέν έβγαινε στην Πόλη» (Ψυχάρηδες, σ. 831). Μετά από τη Μασσαλία συνέχισε τη γυμνασιακή του εκπαίδευση στο Παρίσι.

19. Η αγαπημένη θεία του Ψυχάρη, σύζυγος του Δημητράκη Μπαζίλη. Στο σπίτι τους έμενε ο Ψυχάρης κατά την παραμονή του στη Μασσαλία. Η οικογένεια είχε τέσσερα παιδιά: τον Μιχάλη που είχε γεννηθεί με «σαλεμένα τὰ μυαλά», τη «θεόμορφη» Σμαράγδα, τον Αλέξανδρο και την Έφη (Ψυχάρηδες, σ. 830). Πορτραίτα του θείου και της θείας του παρουσιάζονται στο έργο του *Τὰ Δυὸ Ἀδέρφια* (σ. 57 κ.εξ). Ο Ψυχάρης παραδέχεται πως είχε πραγματική αδυναμία στην οικογένεια της μητέρας του, ενώ «ἀπὸ τοὺς Ψυχάρηδες κανένα καλὸ ποτές μου δὲν εἶδα» (Ψυχάρηδες, σ. 852).
20. Η μεγαλύτερη αδερφή του πατέρα του, σύζυγος του Στέφανου Ζαφειρόπουλου, η οποία «εἶτανε τρομερὴ καθαρεβουσιάννα» (Ψυχάρηδες, σ. 844).
21. Παράταιρη, μάλλον, σημείωση στο κείμενο. Η Cours du Charitre αποτελούσε στις αρχές του 20ού αι. μία από τις πιο σκιερές και ιδανικές για περίπατο λεωφόρους στην περιοχή Charitre της Μασσαλίας.
22. Στο Παρίσι ο Ψυχάρης πήγε σε ηλικία 14-15 χρόνων. Παρακολούθησε μαθήματα στο Lycée Bonaparte (1868-1870) και στη συνέχεια γράφτηκε για σπουδές στην École [Pratique] des Hautes Études. Σ' αυτό το εκπαιδευτικό ίδρυμα ανέλαβε τον Απρίλιο 1885 και

την έκτακτη έδρα (maitrise de conférence) μεσαιωνικής και νεοελληνικής φιλολογίας που ιδρύθηκε ειδικά για εκείνον. Από τον θάνατο του Émile Legrand το 1904 έως το 1928 ήταν καθηγητής νέας ελληνικής στην École Nationale des Langues Orientales στο Παρίσι.

23. Η λέξη *ξετύλιγμα* φαίνεται ότι έγινε αφορμή σχολίων εις βάρος του Ψυχάρη. Τον [Ψυχάρη] παραλαμβάνει ακόμη και το σοβαρό ημερολόγιο του Σκόκου: *κι ευτούνος δάσκαλος τρανός και άνθρωπος του γραμμαίου και δουλευτής της ξάπλωσης και του ξετυλιγμάτου* (Σταύρου 1954, σ. 612)
24. Λέξεις καθημερινής χρήσης, όπως *πατέρας*, *ψωμί*, *νερό*, *κρασί* αποτελούν τα συνηθέστερα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Ψυχάρης, όταν υποστηρίζει την ανάγκη εθνική γλώσσα να γίνει εκείνη «που νά μπορη ό καθένας νά τή μάθη, νά τή μιλή και νά τή γράφη» («Τò ψωμί και τò νερό», *Ψόδα και Μήλα*, Δ', σ. 274). Επιχείρημα που αποκτά μεγαλύτερη δύναμη όταν οι λέξεις αντιδιαστέλλονται με τις αντίστοιχες της καθαρεύουσας: «Πάω στην Άθήνα! Άβριο, ἄβριο άναχωρέω. Πρέπει νά προσέξω καλά

νὰ μὴν πῶ ἀνοησίες, νὰ λέω ἄρτος ἀντὶς ψωμί, ἀντὶς κρασί νὰ λέω οἶνος, νὰ μιλῶ κορακιστὶ κ' εὐγενιστὶ, νὰ μὴν πειράζω κανένα δάσκαλο, ...νὰ μὴ μοῦ ξεφύγει ἄξαφνα καμιὰ βάρβαρη λέξη - νὰ ξεχάσω τὴ γλῶσσα μας καὶ νὰ μάθω τὴν καθαρέβουσα» (Τὸ Ταξίδι μου, σ. 162).

25. Ο τόπος γέννησής του, ἡ Οδησσός, καθόρισε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ψυχάρη: «Ἐπειδὴ γεννήθηκα στὴ Ρουσσία, μὲ βγάλανε Βάνια. Ἐμένα τῶνομα κατόπι μοῦ φάνηκε χαχόλικο μὲ τὸ παραπάνω τὸ Γιάννη δὲν τονὲ συνήθισα ποτές μου, καὶ μοῦ ἔρχεται σὰν ὄνομα ξένο. Γιὰ τοῦτο ὑπογράφουμαι ἀπλὰ Ψυχάρης κ' ἔτσι θέλω νὰ μὲ λένε» (Ψυχάρηδες, σ. 854).

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κ. Άμαντος, «Ο Μισέ Γιάννης Ψυχάρης», *Νέα Εστία*, «Ο Ψυχάρης (1854-1954)», τ. 644 (1 Μαΐου 1954), σ. 627-629.
- Γ.Π. Γεωργιάδης, *Ο εν Γαλατά Ιερός Ναός του Αγίου Ιωάννου των Χίων*, Κωνσταντινούπολη 1898.
- Δ. Γληνός, «Γιάννης Ψυχάρης. Βιογραφικό και Κριτικό Σημείωμα», στο Γ. Ψυχάρη, Άγνη, Αθήνα, Ελευθερουδάκης, 1930, σ. 7-31.
- Α. Θρύλος, «Ο Ψυχάρης (1854-1929). Ο άνθρωπος - ο Λογοτέχνης», *Νέα Εστία*, «Ο Ψυχάρης (1854-1954)», τ. 644 (1 Μαΐου 1954), σ. 701-723.
- Hommage à Jean Psichari (1854-1929)*, Παρίσι 1950.
- Κ. Κανελλάκης, *Χιακά Ανάλεκτα*, Αθήνα 1890.
- Εμ. Κριαράς, *Ψυχάρης, ιδέες, αγώνες, ο άνθρωπος*, Αθήνα, Εστία, 1981.
- Νέα Εστία*, «Ο Ψυχάρης (1854-1954)», τ. 644 (1 Μαΐου 1954).

- Νέα Εστία, «Ψυχάρης (1854-1929)», τ. 1260-61 (Πρωτοχρονιά 1980).
- Γ. Rouillard, *Notice Biographique et Bibliographie*, École Pratique des Hautes Études, Imprimerie Administrative, 1930.
- Τ. Σταύρου, «Μια ηρωϊκή μορφή (Πώς βλέπουμε τον Ψυχάρη σήμερα)», *Νέα Εστία*, «Ο Ψυχάρης (1854-1954)», τ. 644 (1 Μαΐου 1954), σ. 612-615.
- Γ. Ψυχάρης, *Τὸ Ταξίδι μου*, Αθήνα, Τυπογραφείο Σ.Κ. Βλαστού, 1888.
- , *Ζούλια*, Αθήνα [1891].
- , *Τὸννειρο τοῦ Γιαννίρη*, Αθήνα, Εστία, 1897.
- , *Γιὰ τὸ Ῥωμαϊκὸ Θέατρο*, Αθήνα, Εστία, 1901.
- , *Ῥόδα καὶ Μῆλα*, τ. Α΄, Αθήνα, 1902.
- , *Ῥόδα καὶ Μῆλα*, τ. Β΄, Αθήνα, Εστία, 1903.
- , «Τὸ Φιλί», *Ῥόδα καὶ Μῆλα*, τ. Β΄, Αθήνα, Εστία, 1903, σ. 43-92.
- , *Ῥόδα καὶ Μῆλα*, τ. Γ΄: Ἀπολογία, Αθήνα, Εστία, 1906.
- , *Ῥόδα καὶ Μῆλα*, τ. Δ΄, Αθήνα, Εστία, 1907.
- , *Ῥόδα καὶ Μῆλα*, τ. Ε΄, Αθήνα, Εστία, 1908.
- , *Τὰ δυὸ ἀδέρφια*, Αθήνα, Εστία, 1910-11.
- , *Οἱ Ψυχάρηδες (Τὰ Γενεαλογικά μου)*, Αθήνα, Π.Δ. Σακελλάριος, 1928. (=Απόσπασμα ἀπὸ τὴν *Ἱστορία τῆς*

- Χίου Ζολώτα-Σάρου, Τόμος Γ', Μέρος II)
 Ο Ψυχάρης και η εποχή του, Ινστιτούτο Νεοελληνικών
 Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2005.
 Πρωτοπορία, «Ψυχάρης», τ. 11 (Νοέμβρης 1929), χρ. I-
 φυλλάδιο II.
- J. Psichari, *Essais de Grammaire Historique Néogrecque*,
 Παρίσι, Ernest Leroux, 1886.
- , *Essais de Grammaire Historique Néogrecque*, τ. 2, Παρίσι,
 Ernest Leroux, 1889.
- , «Le Baiser», *Autour de la Grèce*, Παρίσι, C. Lévy, 1895,
 p. 93-159.
- , *Fioretti per Francesca*, Παρίσι, Libreria Italiana, 1925.
- , «Comment je travaille», *Quelques Travaux de linguistique, de philologie et de littérature helléniques 1884-1928*,
 T. I, Παρίσι, Les Belles Lettres, 1930, 1262-1268.
- N. Psihari, *La Génie de l'Homme et ses Oeuvres*, Κωνσταν-
 τινούπολη, Djeridei-Havadis, 1866.
- Κ. Φλώρης, *Ο Ψυχάρης και το έργο του*, Κάιρο, Τυπογρα-
 φείο Ι. Πολίτη, 1916.
- Αιμ. Χουρμούζιος, «Ο άνθρωπος, ο αγώνας, το σύ-
 στημα», *Νέα Εστία*, «Ο Ψυχάρης (1854-1954)», τ. 644 (1
 Μαΐου 1954), σ. 670-677.

Αχιλλεύου, που ήταν άριστος και
τον αρθρογράφο του Μοσκόβιτς

Είπατε Νάσι αλλά έλληνοφρονείς όπως
είπατε, ο Γάλλος και ο Καλίνιν και
ο αδερφός του, που ήταν είνονος του,
Ερωτάει τον Νάσι.

Με συνήθων από την Νάσι και τον Νάσι
και κίλητα σωματίδια. Πάντα και πάντα
για τον Νάσι. Δεν πρέπει να πιστέψω ποτέ
πάλι τίποτα από τον Νάσι. Ο Νάσι είναι
και η φρεσκάδα όπως η ο Νάσι και
έτσι αναγκαστικά ασπάζει. Αλλά
ταί χροιά είναι μια φρεσκάδα, για
πιστή δεν έχω - ε Νάσι - Νάσι - Νάσι.
Είπατε στα Νάσι, είναι είνονος του
και τίποτα, που ασπάζει και, για τον
Νάσι, που επί της Νάσι Νάσι
έχεται από τον Νάσι, είνονος του
πρόσωπο του Νάσι και τυχόν Νάσι
και τον Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι
Ανα Νάσι (Νάσι Νάσι, ε. Νάσι Νάσι,
επί Νάσι Νάσι) είναι είνονος του
Νάσι! Είναι είνονος του Νάσι
Νάσι του.

Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι
Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι
Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι
Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι Νάσι

ο πόνος σου η φωνή σου! το είναι σου! (4)
οι δόξα, οι μέγαρα, οι μεγαλεία, οι ανδραγαθίες,
οι αρετές, οι εὐτυχίες, οι μακαριότητες,
εὐφροσύνη, κλάμα σου οι κ-α-α-α, γιατί τόσους πόνους
χρησιμότητα, κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
αὐτὸς οὐκ αὐτὸς κέρδη σου κέρδη σου

το χάρισμα σου κέρδη σου κέρδη σου
φύλακα σου σου κέρδη σου. Τίποτα κέρδη
και το αὐτὸ κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
το κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου

τοὺς χάρισμα σου κέρδη σου κέρδη σου
αὐτὸς, κέρδη σου κέρδη σου

Σου ἔχεται κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου

ἔχεται το κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου

- αὐτὸς, το κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου
κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου

- οὐκ αὐτὸς; κέρδη σου κέρδη σου κέρδη σου

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Ο Ψυχάρης σε παιδική ηλικία

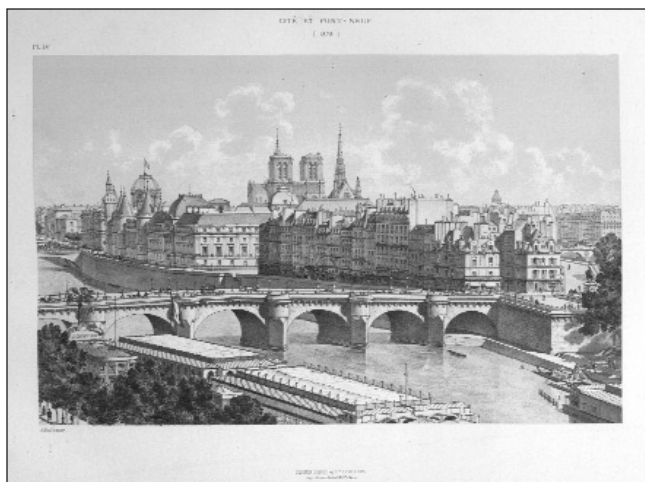

Οι γονείς του, Φροσύνη Μπιάζη-Μαύρου
και Νικολάκης Ψυχάρης

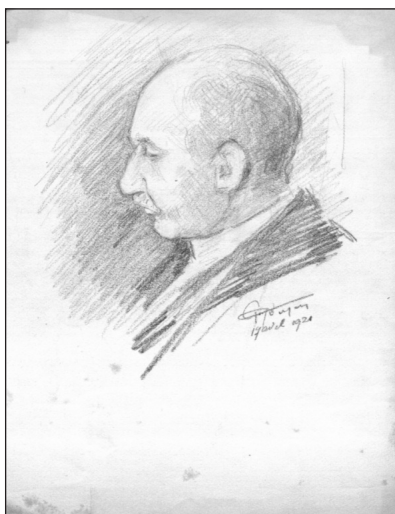
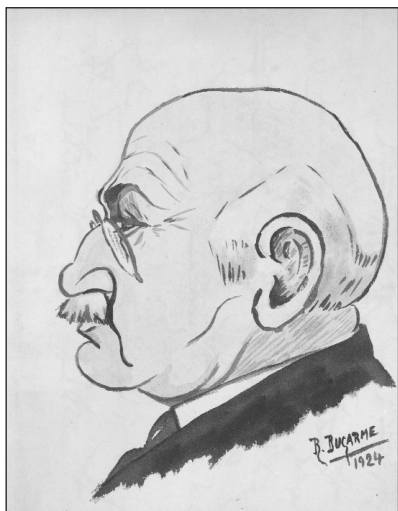
Άποψη της ακτής του Κερατίου από το Κασίμ Πασά

Χαρακτικό από το βιβλίο: *Constantinople and the Scenery at the Seven Churches of Asia Minor*. Illustrated in a series of drawings from nature by T. Allom with an historical account of Constantinople and description of the plates by the Rev. R. Walsh, Λονδίνο/Παρίσι 1838.

Άποψη του Παρισιού, 1878

Χαρακτικό από το βιβλίο: M.F. Hoffbauer, *Paris: A Travers Les Ages. Aspects Successifs des Monuments et Quartiers Historiques de Paris depuis le XIIIe siècle jusqu'à nos jours*, Παρίσι 1885.

Σκίτσα
του Ψυχάρη από τους
μαθητές του

Ο

ΑΝΤΑΡΤΗΣ (ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ)

ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΨΥΧΑΡΗ

(ΜΠΕΝΑΚΕΙΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΑΡΧ.ΨΥΧ.Ι.ΙΙ.ΙΙΙ.087)

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΖΑΖΑ

ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ

ΤΟ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ 2010

ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ

ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

«ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΨΥΧΑΡΗ»

Β΄ ΕΚΔΟΣΗ: ΙΟΥΝΙΟΣ 2015

(300 αντίτυπα)

2 - ΜΙΚΡΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ - 2

ΣΟΦΙΑ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Η Μήτηρ μας

Αικατερίνη Τρικούπη το γένος Ν. Μαυροκορδάτου
1800-1871

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑ 2012

3 ΜΙΚΡΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ 3

ΣΟΦΙΑ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Ο Παπαγάλος μου

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑ 2013

4 - ΜΙΚΡΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ - 4

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΤΣΕΤΗΣ

Λόγος κατά κλοπής

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑ 2015

5-ΜΙΚΡΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ-5

ΨΥΧΑΡΗΣ

Λόγος για τα εγκαίνια
της Βιβλιοθήκης μου

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΤΑΝΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑ 2015

